

<https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.025>

УДК 346.9

В.О. КОВЕРЗНЕВ, д-р юрид. наук, проф., старший науковий співробітник
відділу проблем модернізації господарського права та законодавства
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України», м. Київ, Україна

 orcid.org/0000-0003-4228-1368

О.С. ШЕРЕМЕТ, д-р юрид. наук, доц., професор кафедри права, філософії та політології
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна

 orcid.org/0000-0002-9512-991X

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ключові слова: воєнний стан, судовий захист прав осіб.

Проаналізовано особливості здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загальними судами України, які перебувають у зоні бойових дій, в окупації або в оточенні. Виявлено проблеми правового забезпечення, що унеможливають процесуальну діяльність таких судів, навіть коли зберігаються технічна та кадрова (наявність суддів і працівників апарату суду) можливості здійснення правосуддя. На підставі аналізу чинного законодавства запропоновано заходи, спрямовані на його удосконалення, з метою реального забезпечення судового захисту прав осіб, що перебувають в зоні воєнного конфлікту.

Постановка проблеми. З 24.02.2022 російська федерація веде агресивну війну проти українського народу, маючи на меті його фізичне знищення. Наразі більшість регіонів незалежної України а саме: Донецька, Житомирська, Запорізька, Київська, Луганська, Миколаївська, Херсонська, Харківська та Чернігівська області перетворилися на театр бойових дій, де відбуваються (або відбувалися) запеклі бої ворожої терористичної армії зі збройними силами України та підрозділами територіальної оборони місцевих громад, які героїчно боронять нашу землю і захищають мирне населення.

Ворожі терористичні війська російської федерації окупували українські міста, а деякі, зокрема Чернігів і Маріуполь, тривалий час тримали в оточенні. За допомогою цілодобових артилерійських обстрілів та авіаційних бомбардувань вони методично знищують цілі житлові квартали та населені пункти, будівлі органів державної влади й органів місцевого самоврядування, заклади освіти, лікарні, а також цивільну інфраструктуру, залишаючи українські міста без постачання газу, електроенергії та води, й цим створено передумови для

Цитування: Коверзнев В.О., Шеремет О.С. Проблеми судового захисту прав осіб в умовах воєнного стану. *Економіка та право*. 2022, № 2. С. 25—30. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.02.025>

гуманітарної катастрофи в певних регіонах нашої країни. Намагаючись зберегти своє життя, мільйони громадян України вимушено покинули свої домівки та переїхали на тимчасове проживання в західні регіони України або за кордон. Деякі з українських переселенців мають намір отримати в країнах Європейського Союзу, у Великій Британії та Канаді статус біженця, а тому вже ніколи не повернуться на Батьківщину.

Терористичні дії збройних сил російської федерації призвели до неможливості здійснення правосуддя в тих регіонах України, які зазнали варварських атак з боку військових злочинців. Виходячи з тієї ситуації, що склалася в Україні внаслідок війни, протягом березня—квітня 2022 р. Головою Верховного Суду видано низку розпоряджень про передачу територіальної підсудності місцевих загальних судів, які повністю знищені або сильно пошкоджені ворогом чи розташовані на окупованих територіях або в оточенні, до підсудності судів, які розташовані на територіях, де бойових дій немає [1].

Розуміючи високий ризик захоплення судів, розпорядженням Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22 затверджено Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення, якими в разі захоплення або загрози захоплення суду, зокрема, передбачено: знищення документів, які містять державну таємницю; копіювання вмісту та вивезення сервера; унеможливлення доступу з технічних засобів до Єдиного реєстру судових рішень; забезпечення схоронності печатки суду, а за відсутності такої можливості — її знищення [2].

Усе це негативно позначилося на забезпеченні права доступу осіб до суду за територіальною ознакою, оскільки суттєво віддалило місцеві суди від суб'єктів спірних правовідносин, і надалі сприятиме порушенню розумних строків вирішення справ через перевантаження суддів тих судів, до яких передано розгляд справи. Слід визнати, що такі дії є вимушеним заходом, спрямованим на забезпечення судового захисту прав осіб, які опинилися в зоні військової агресії.

Що стосується діяльності господарських та адміністративних місцевих й апеляційних судів, розташованих у зоні проведення бойових

дій, в окупації або в оточенні, то питання передачі їхньої підсудності Головою Верховного Суду не вирішувалося, а тому розгляд справ цими судами у порядку адміністративного та господарського судочинства фактично зупинено на невизначений час.

Отже, військова агресія російської федерації унеможливила здійснення правосуддя на значній частині території України, чим порушено гарантії ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950, якою передбачено право кожного на справедливий публічний розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [3].

Аналіз останніх публікацій. Проблема здійснення правосуддя в умовах воєнного стану для України є новою, оскільки пов'язана винятково з розпочатою проти неї російською військовою агресією, тому й не була предметом наукових досліджень. Серед сучасних робіт варто розглянути монографічні дослідження, присвячені проблемам забезпечення права доступу до суду учасникам економічних відносин, підготовлені науковим колективом Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» [4; 5 с. 190—240]. Утім, у вказаних працях розглянуто особливості процесуальної діяльності загальних судів в умовах мирного часу, що свідчить про актуальність обраної теми.

Метою статті є визначення можливих шляхів розв'язання проблеми правового забезпечення здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загальними судами України, які хоча й опинилися в зоні бойових дій, окупації або в оточенні, але водночас зберігають технічну та кадрову спроможність здійснення судочинства.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти незалежної України Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 з 5 годин 30 хвилин 24.02.2022 в країні введено воєнний стан [6]. Пунктом 4 цього Указу на період дії правового режиму воєнного стану встановлена можливість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених ст. 30—34, 38, 39, 41—44, 53 Конституції України, водночас введено тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та

обсязі, що необхідні для забезпечення запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою ст. 8 Закону України від 12.05.2015 № 389-VIII «Про правовий режим воєнного стану».

Відповідно до ст. 55 Конституції України права і свободи людини і громадянина захищаються судом; кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. За приписом ст. 64, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені ст. 24, 25, 27—29, 40, 47, 51, 52, 55—63 Конституції [7].

Правовий зміст конституційних гарантій судового захисту прав особи в умовах воєнного стану детально розкрито в ст. 26 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», згідно з якою правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України, скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. У разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, законами України може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів; створення надзвичайних та особливих судів не допускається [8].

За визначенням частини першої ст. 1 цього Закону *воєнним станом* є особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове,

зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Отже, право звернення особи до суду, створеного відповідно до Конституції України, а також судовий захист прав особи не можуть бути обмежені навіть в умовах воєнного стану.

За офіційною інформацією Ради суддів України, внаслідок війни росії проти України, окупації українських територій і фізичного знищення суддів станом на 16.04.2022 в Україні не здійснює правосуддя 141 апеляційний та місцевий суд, пошкодженими або повністю зруйнованими є 51 приміщення судів від 777 загальної кількості приміщень, 47 приміщень судових установ зазнали критичних ушкоджень, на тимчасово невідконтрольних українській владі територіях залишається 63 суди, розпорядженнями Голови Верховного Суду територіальну підсудність змінено для 130 загальних місцевих судів [9].

Наведені статистичні дані свідчать про те, що війна з російською федерацією призвела до виникнення критичного стану у сфері забезпечення правосуддя в Україні.

Ст. 6 Господарського процесуального кодексу України від 06.11.1991 № 1798-XII, ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV та ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV передбачено, що у господарських, адміністративних і загальних судах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі ЄСІТС), яка здійснює реєстрацію усіх процесуальних заяв, автоматизоване визначення судді або колегії суддів (судді-доповідача) для розгляду конкретної справи, обмін документами в електронній формі між судами, між судом і учасником справи, направлення судових рішень та інших процесуальних документів учасникам судового процесу на їхні офіційні адреси, розгляд справ за матеріалами в електронній формі [10].

Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21 [11]. Згідно з п. 2, 3 цього Положення ЄСІТС — це сукупність інформаційних і телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію виз-

начених законодавством та Положенням процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, охоплюючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та приєднання учасників судового процесу в судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС. Також визначено порядок функціонування в судах та органах системи правосуддя окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, зокрема підсистем «Електронний кабінет», «Електронний суд» та підсистем відеоконференцзв'язку, порядок вчинення процесуальних дій в електронній формі з використанням таких підсистем.

Функціонування в загальних судах та органах правосуддя підсистем (модулів) ЄСІТС забезпечується за допомогою мережі Інтернет, а правові та організаційні засади надання послуг Інтернету визначено Законом України від 05.10.2017 № 2155-VIII «Про електронні довірчі послуги» [12].

Варто зазначити, що в перші дні війни з росією загальні суди України, які опинилися в зоні бойових дій, в окупації або в оточенні, були відключені від мережі Інтернет через високий ризик доступу представників армії країни-агресора до Єдиного реєстру судових рішень та отримання ними інформації про учасників судових процесів, що має конфіденційний характер, було заблоковано доступ суддів цих судів до вказаного Реєстру. Зазначене в сукупності унеможливило здійснення правосуддя навіть у тих судах, які хоча і перебували в зоні воєнного конфлікту, проте не зазнали суттєвих пошкоджень, водночас зберігали технічну та кадрову (наявність суддів і працівників апарату суду) можливість розгляду справ у порядку, передбаченому чинним процесуальним законодавством.

Виявилось, що повна залежність загальних судів України від роботи електронних технічних ресурсів і мережі Інтернет ставить під загрозу здійснення ними правосуддя в умовах воєнного стану, коли надання якісних інформаційно-телекомунікаційних послуг є технічно склад-

ним або повністю неможливим, і у такий спосіб створює реальну загрозу забезпечення судового захисту прав осіб, яке гарантовано Конституцією України.

Наведене свідчить про потребу уточнення основних положень здійснення господарського, адміністративного та цивільного судочинства і введення до ст. 6 Господарського процесуального кодексу України, ст. 18 Кодексу адміністративного судочинства України та ст. 14 Цивільного процесуального кодексу України норм, які діють лише в період воєнного стану, за умови нестабільного або повного припинення надання інформаційно-телекомунікаційних послуг та/або відключення загального суду від мережі Інтернет. Такі норми повинні передбачати можливість паперової реєстрації процесуальних заяв учасників судових процесів; визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретних справ головою суду чи його заступником; паперовий обмін документами між судами, між судом і учасниками справ; направлення судових рішень та інших процесуальних документів учасникам судових процесів у паперовій формі; розгляд справ за матеріалами в паперовій формі; введення мораторію на внесення до Єдиного реєстру судових рішень, ухвалених судами в цей період у паперовій формі, — з одночасним встановленням строку їхнього обов'язкового внесення до цього Реєстру одразу після припинення правового режиму воєнного стану, а також відновлення роботи ЄСІТС і повного доступу до Єдиного реєстру судових рішень.

Висновки. Процесуальне законодавство України, яке визначає процедуру розгляду судами справ у порядку господарського, адміністративного та цивільного судочинства, має недоліки, що не забезпечують можливість здійснення правосуддя в умовах воєнного стану загальними судами, які опинилися в зоні воєнного конфлікту, в окупації або в оточенні. Зазначене свідчить про необхідність його удосконалення та введення додаткових норм, що дозволяють загальним судам переходити на час воєнного стану на паперову форму діловодства, здійснення ними судочинства, а також комунікації з учасниками судових процесів і між судами, запроваджують тимчасовий мораторій на внесення ухвалених у цей період судових рішень до Єдиного реєстру судових рішень.

Такий тимчасовий захід хоча певною мірою й потягне за собою ускладнення учасникам судових процесів комунікацію із судами та їхню безпосередню участь у вирішенні справ,

проте забезпечує сталу роботу загальних судів в умовах воєнної небезпеки для державної незалежності та територіальної цілісності України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильєв П.С. Територіальна підсудність справ під час воєнного стану на території України у 2022 році. *Протокол. Юридичний інтернет ресурс*. 21.03.2022. URL: https://protocol.ua/ua/teritorialna_pidsudnist_sprav_pid_chas_voennogo_stanu_na_teritorii_ukraini_u_2022_rotsi_1/ (дата звернення: 21.03.2020).
2. Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення; розпорядження Голови Верховного Суду від 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf (дата звернення: 21.03.2020).
3. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 21.03.2020).
4. Коверзнев В.О. Забезпечення права доступу до суду учасникам економічних відносин: моногр. НАН України. ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Київ, 2021. 168 с.
5. Правова модель сталого розвитку України: моногр. За заг. ред. В.А. Устименка. НАН України. ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України». Київ, 2021. 296 с.
6. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 21.03.2020).
7. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
9. РСУ оновила інтерактивну карту судів України з розрахунками нормативів навантаження на суди та суддів. *Офіційний сайт Ради суддів України*. 25.02.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovila-interaktivnu-kartu-sudiv-ukraini> (дата звернення: 21.03.2020).
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
11. Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: затверджено рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 21.03.2020).
12. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 400.

Надійшла 02.04.2022

REFERENCES

1. Vasyliiev P.S. Terytorialna pidsudnist sprav pid chas voiennoho stanu na terytorii Ukrainy u 2022 rotsi. *Protokol. Yurydychnyi internet resurs*. 21.03.2022. URL: https://protocol.ua/ua/teritorialna_pidsudnist_sprav_pid_chas_voennogo_stanu_na_teritorii_ukraini_u_2022_rotsi_1/ [in Ukrainian].
2. Rekomendatsii sudam pershoi ta apeliatsiinoi instantsii na vypadok zakhoplennia naselenoho punktu ta/abo sudu chy bezposerednoi zahrozy yoho zakhoplennia: rozporiadzhennia Holovy Verkhovnoho Sudu vid 13.03.2022 No. 6/0/9-22. URL: https://oda.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/dsa/rozp_6_VC_13_03_22.pdf [in Ukrainian].
3. Yevropeiska konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
4. Koverznev V.O. Zabezpechennia prava dostupu do sudu uchasykam ekonomichnykh vidnosyn: monogr. NAN Ukrainy. DU "Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V.K. Mamutova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy". Kyiv, 2021. 168 p. [in Ukrainian].
5. Pravova model staloho rozvytku Ukrainy: monogr. Za zah. red. V.A. Ustymenka. NAN Ukrainy. DU "Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V.K. Mamutova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy". Kyiv, 2021. 296 p. [in Ukrainian].
6. Pro vvodennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24.02.2022 No. 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
7. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. No. 30. Art. 141 [in Ukrainian].

8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 No. 389-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2015. No. 28. Art. 250 [in Ukrainian].
9. RSU onovyla interaktyvnu kartu sudiv Ukrainy z rozrakhunkamy normatyviv navantazhennia na sudy ta suddiv. *Ofitsiyni sait Rady suddiv Ukrainy*. 25.02.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-onovila-interaktyvnu-kartu-sudiv-ukraini> [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: Zakon Ukrainy vid 03.10.2017 No. 2147-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. No. 48. Art. 436 [in Ukrainian].
11. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: zatverdzheno rishenniam Vyshehoi rady pravosuddia vid 17.08.2021 No. 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> [in Ukrainian].
12. Pro elektronni dovirechi posluhy: Zakon Ukrainy vid 05.10.2017 No. 2155-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. No. 45. Art. 400 [in Ukrainian].

Received 02.04.2022

V.O. Koverznev

State Organization "V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0003-4228-1368

O.S. Sheremet

T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium", Chernihiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-9512-991X

PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF PERSONS IN CONDITIONS OF MARITIME

The article proves that the military aggression of the armed forces of the Russian Federation against Ukraine has led to the impossibility of administering justice in those regions of the independent state that have been attacked by Russian war criminals. This resulted in the transfer of territorial jurisdiction to a significant number of local courts that were destroyed or severely damaged by the enemy, or located in the occupied territories or encirclement, to the jurisdiction of those local courts in areas where hostilities are not currently taking place, to ensure the right of access of persons to court on a territorial basis.

Emphasis is placed on the fact that the current procedural legislation of Ukraine, which determines the procedure for economic, administrative and civil cases, provides for mandatory operation in the general courts of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, which ensures registration of all procedural applications received by the court; automated determination of a judge or panel of judges to consider a specific case; exchange of documents in electronic form between courts, as well as between the court and the parties; sending court decisions and other procedural documents to litigants to their official e-mail addresses; consideration of cases on the basis of materials created in electronic form.

It is concluded that the introduction of the Unified Judicial Information and Telecommunication System as the basis for the functioning of the general courts of Ukraine puts their procedural activities in complete dependence on the stability and quality of information and telecommunication systems and the Internet. In such circumstances, under martial law, the General Courts of Ukraine, which have the technical and human capacity to administer justice, are threatened with closure in the event of unstable operation of information and telecommunications systems or disconnection from the Internet, which precludes judicial protection guaranteed by Article 51 of the Constitution of Ukraine.

In this regard, it is proposed to introduce into the procedural codes of Ukraine additional rules that allow general courts to move to martial law, in case of unstable operation of information and telecommunications systems or disconnection from the Internet, paperwork and litigation, as well as introduce a temporary moratorium on the entry of court decisions adopted during this period in the Unified Register of Court Decisions, which will guarantee the sustainable operation of courts in difficult times of the state's existence.

Keywords: martial law, judicial protection of the rights of persons.